

مسجد در صدر اسلام و نقش آن در پیروزی انقلاب اسلامی

مرتضی رستگاری

چکیده

انسان در طول دوره زندگانی خود مراحل گوناگونی را با شرایط ویژه و خاص میگذراند که هر کدام به نحوی در مراحل بعد مؤثر است. در این بین جوانی از مهمترین دوران زندگی است که در سلامت یا خسارت دوران میانی و نهایی زندگی بشر تأثیر گسترده و عمیقی دارد. چرا که در این دوران پایه‌ها و اصول شخصیت انسان شکل می‌گیرد.

در این مقاله به بحث در مورد موانع حضور جوانان در مسجد پرداخته شده و به علت آن به شرح ذیل اشاره است: ۱ - بحران هویت دینی؛ ۲ - تهاجم فرهنگی؛ ۳ - روحیات و خواسته‌های جوان و فضای مسجد؛ ۴ - ناهنجاریها؛ ۵ - دین‌گریزی. در پایان راه‌های جذب جوانان در مسجد ارائه شده که آن نیز به چند بخش تقسیم می‌شود: امام‌جماعت، خانواده و دوستان، امکانات و فعالیت‌های مسجد، کلاس‌های آموزشی، بها دادن به جوانان، تبلیغات، شکل ظاهری مسجد، بیان مباحث مورد نیاز جوانان، پیش‌نیازها، تشویق، تقویت پایگاه‌های بسیج و ... .

مقدمه

پژوهش‌های تاریخی انجام شده پیرامون جایگاه مسجد در میان مسلمانان نشان از

آن دارد که مسجد نخستین و مهم‌ترین مرکز و نهاد در جامعه اسلامی بوده است. در این مقاله به اختصار ابعاد و کارکردهای عبادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و نظامی مسجد در صدر اسلام یاد آوری شده است و نقش آن به صورت تطبیقی در پیروزی انقلاب اسلامی ایران بیان شده است.

کارکردهای مسجد در صدر اسلام

مسجد نخستین و مهم‌ترین مرکز و نهاد جامعه اسلامی و از صدر اسلام تاکنون دارای ابعاد و کارکردهای عبادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و نظامی به شرح ذیل بوده است:

۱. کارکرد عبادی مسجد

براساس آن چه از قرآن کریم استفاده می‌شود یکی از اهداف آفرینش عالم و موجودات، «عبادت»^۱ و «تقرب الی الله» است. در میان عبادات، سجده یکی از والاترین مظاهر عبادت و بندگی خداوند متعال است؛ زیرا سجده‌کننده، نهایت خضوع و خشوع و تسلیم در برابر ذات احدیت را اظهار می‌نماید. شاید به همین جهت است که همه آفرینش و تمامی موجودات در پیشگاه خداوند متعالی سجده می‌کنند.^۲ عبادت و پرستش در مورد انسان - این گل سر سبد هستی - دارای دو معنای عام و خاص است؛ عبادت در معنای عام شامل هر گونه رفتار و کرداری می‌شود که رضایت و خشنودی خداوند در آن باشد و در معنای خاص؛ راز و نیاز با خداوند، ذکر و یاد خدا و نجوا و سخن گفتن با اوست که شامل عباداتی همچون دعا، ذکر، تلاوت قرآن و برپایی نماز می‌شود. روشن است که هدف از عبادت، خسته کردن جسم و انجام حرکت‌های خاص

^۱ . سوره ذاریات، آیه ۵۶ .

^۲ . وَ لِلّٰهِ یَسْجُدُ مَنْ فِی السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ طَوْعًا وَ كَرْهًا وَ ظِلَالُهُمْ یَالْعُدُوِّ وَ الْاِصَالِ، تمام آنچه در آسمان و زمین هستند - از روی اطاعت یا اکراه - و همچنین سایه‌هایشان هر صبح و عصر برای خدا سجده می‌کنند؛ سوره رعد، آیه ۱۵ .

و لقلقه زبان نیست؛ بلکه روح و جان عبادت، «توجه قلبی» به معبود حقیقی یعنی خداوند است.

بدون شك در پیدایش توجه قلبی، شرایط و عوامل فراوانی نقش دارند که از آن جمله «مکان عبادت» است.

مسجد با ویژگی‌ها و شرایط مخصوص به خود، بهترین و مناسب‌ترین مکان برای

حضور در درگاه الهی و سپاس و شکرگذاری از اوست.

نخستین مسجد در نظام آفرینش، کعبه و مسجدالحرام است.^۳ پیامبر

گرامی

اسلام «صلی‌الله‌علیه‌وآله» از نخستین روزهایی که دعوت به دین و آیین اسلام را به صورت

آشکار

در مکه شروع کرد، از مسجدالحرام به عنوان يك پایگاه اساسی بهره گرفتند. در

این باره

فقط به يك نمونه تاریخی که مورد اتفاق فریقین است، اشاره می‌شود:

ابن‌اثیر در «اسد الغابه» و ابن حجر در «الاصابه» در بیان شرح حال «عفیف کندی»

نقل می‌کنند که گفت:

«در روزگار جاهلیت وارد مکه شدم و میزبانم عباس بن عبدالمطلب بود. ما

دو نفر

در اطراف کعبه بودیم که ناگهان مردی آمد، در برابر کعبه ایستاد و سپس پسری را

دیدم

که آمد و در طرف راست او ایستاد. چیزی نگذشت زنی را دیدم که آمد و پشت سر

آنها

قرار گرفت و من مشاهده کردم که این دو نفر به پیروی از آن مرد رکوع و سجود

می‌کنند.

این منظره بی‌سابقه حس کنجکاوی مرا تحریک کرد که جریان را از عباس بپرسم.

او گفت: آن مرد، محمد بن عبدالله «صلی‌الله‌علیه‌وآله» است و آن پسر، برادر زاده او و زنی

که پشت

سر آنهاست، همسر محمد «صلی‌الله‌علیه‌وآله» است...»^۴.

شواهد تاریخی گواه است که پیامبر گرامی اسلام «صلی‌الله‌علیه‌وآله» علاوه بر حضور

در

مسجد و اقامه عبادت در آن مکان مقدس، دیگر مسلمانان را ترغیب و تشویق

می‌فرمودند تا به مسجد رفت و آمد کنند و از برگزاری نمازهای پنج‌گانه واجب در

مساجد، بدون عذر تخلف نوزند. در آیات و روایات پیامبر و ائمه معصومین «علیهم‌السلام»،

³ . سوره آل‌عمران، آیه ۹۶ .

⁴ . اسدالغابه، ج ۳، ص ۴۱۴، الاصابه، ج ۲، ص ۴۸۰، فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۲۴۳، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰ .

بر اقامه نماز و به ویژه نماز جماعت در مسجد، به فراوانی تأکید شده و برای آن فضایل بسیاری نقل شده است. این تأکیدات تا به آن حد است که خودداری از حضور در مساجد از روی بی‌اعتنایی در روایات، روی‌گردانی از سنت پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» به شمار آمده و باعث می‌شود نمازهای انسان مقبول درگاه الهی قرار نگیرد.^۵ از سوی دیگر قرآن کریم از هر کسی که به نقش بنیادین مسجد یعنی «عبادت

و پرستش» آسیب برساند، به عنوان ظالم یاد نموده، می‌فرماید:

«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا»

کیست ستم‌کارتر از آن کسی که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری کرده و سعی در ویرانی آن می‌نماید.^۶

در صدر اسلام، برپایی نمازهای جماعت که مظهر بندگی، شکوه، حیات و وحدت امت اسلامی بود، بیش از امروز مورد توجه و اهتمام مسلمین بوده است. اما باید اذعان کرد که در طول تاریخ هزار و چهار صد ساله اسلام، کارکرد مساجد اگر چه در زمینه‌های دیگر با فراز و نشیب بسیار همراه بوده است، اما در بعد عبادی، هرگز دچار افول و خاموشی کامل و مطلق نشده یا مثل برخی دیگر از کارکردها به فراموشی سپرده نشده است.

ویل دورانت مؤرخ تمدن‌نگار مشهور غربی در گزارشی از جوامع اسلامی

چنین

می‌نویسد:

«پیش از آفتاب و نیمه روز و پیشگاه و نزدیک غروب مؤذن بر

گلدسته

بالا می‌رود و به وسیله اذان، مسلمانان را به نماز می‌خواند! به

راستی چه نیرومند

است و شریف این دعوت که مردم را پیش از طلوع آفتاب، به بیداری

دعوت

می‌کند، چه خوب است که انسان به هنگام نیمروز از کار باز ایستد

و چه بزرگ

و با شکوه است که ضمیر انسان در سکوت شب به جانب خداوند

جل جلاله توجه

کند».^۷

^۵ . اصول کافی، ج ۳، ص ۳۷۳، باب فضل الصلاة فی الجماعة، ج ۶ تهران، دارالکتاب الاسلامیة، ۱۳۶۵ هـ.ش.

^۶ . سوره بقره، آیه ۱۱۴ .

^۷ . تاریخ تمدن، ویل دورانت، ج ۴، ص ۲۷۳ تهران، آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱.

کارکرد عبادی مسجد، گاه همانند اقامه نماز جمعه، جنبه سیاسی به خود گرفته، روند دیگری پیدا می‌کرد؛ زیرا از جمله کارکردهای عبادی مساجد، در صدر اسلام برگزاری نماز جمعه بود؛ پیامبر اکرم «صلی الله علیه و آله» هنگام هجرت و قبل از رسیدن به مدینه در فاصله پانصد متری مسجد قبا، در محلی که اکنون مسجدی به نام مسجد جمعه بنا شده است، اولین نماز جمعه تاریخ اسلام و پس از ورود به مدینه، نماز جمعه را به صورت مرتب اقامه نمود، بدین ترتیب اقامه نماز عبادی و در عین حال سیاسی اجتماعی جمعه از مسجد جمعه در نزدیکی قبا آغاز و در مسجد النبی تداوم یافت. روایات زیادی از حضور انبوه مردم و خطبه‌های رسول گرامی اسلام «صلی الله علیه و آله» در نماز جمعه در منابع دینی فریقین نقل شده است. این سنت حسنه در زمان خلفای ثلاثه و امام علی «علیه السلام» و طبق برخی نقل‌ها در زمان امام حسن مجتبی «علیه السلام» رواج داشت و در مساجد جامع و مرکزی شهرها و بلاد اسلامی نیز توسعه یافت. ولی پس از آن دوران به تدریج با انحراف از جایگاه واقعی‌اش روز به روز کمرنگ‌تر شد. در ایران هم تا قبل از انقلاب اسلامی هیچ‌گاه نماز جمعه در همه جا و به صورت عمومی و مرتب برگزار نشده است. ظاهراً اولین کسی که در دوران رژیم منحوس پهلوی، خواهان احیای نماز جمعه شده، شهید نواب صفوی در کتاب «رهنمای حقیقت» است. اما با ظهور انقلاب اسلامی این فریضه الهی با همان عظمت و شکوه و خصوصیات که در صدر اسلام داشت، مجدداً احیا گردید. پروفیسور حامد الگار در مقاله‌ای تحت عنوان «امام خمینی و احیای نماز جمعه» می‌نویسد:

«احیای واقعی نماز جمعه در ایران یکی از دست‌آوردهای عظیم انقلاب اسلامی ایران است و ما آن را مانند بسیاری از برکات، مدیون حضرت امام هستیم»^۸.

امام خمینی قدس سره همانند عده‌ای از فقها، جایگاه ویژه‌ای برای اقامه نماز جمعه

^۸ . امام خمینی و احیای نماز جمعه، حامد الگار، مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی امام خمینی و احیای تفکر دینی، ج ۲، ص ۴۳۳.

در عصر غیبت، قایل است. ایشان در تحریر الوسیله ضمن تبیین احکام نماز جمعه می‌فرماید:

«نماز جمعه و دو خطبه آن از جایگاه عظیم سیاسی مثل حج و عید قربان و فطر برای مسلمانان برخوردار است، ولی متأسفانه مسلمانان از این گونه وظایف سیاسی غفلت کرده‌اند.

اسلام در تمام شئونش دین سیاست است و کسی که کمترین تفکر و تأملی در احکام حکومتی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اسلام داشته باشد، این را می‌فهمد.

و هر کس توهم کند که دین از سیاست جداست، نادانی است که نه اسلام را فهمیده و نه سیاست را».^۹

امام خمینی در تبیین اهمیت نماز جمعه در یکی از بیاناتش می‌فرماید:

«یکی از مهم‌ترین چیزهایی که در این انقلاب حاصل شد، قضیه نماز جمعه است...

بحمدالله در این نهضت، نماز جمعه با محتوای حقیقی آن تحقق یافت... مردم و نسل‌های آینده به این مسئله، اهمیت بدهند که نماز جمعه در رأس همه امور است».^{۱۰}

ایشان در سخنان دیگری در باره محتوای خطبه‌ها فرموده‌اند:

«در خطبه نماز جمعه، مقدرات مملکت بیان بشود، مسایل سیاسی که در مملکت جریان پیدا می‌کند، مسایل اجتماعی که در مملکت باید جریان پیدا می‌کند، گرفتاری‌های مسلمان‌ها، اختلافات مسلمان‌ها در آن خطبه‌ها باید طرح بشود و رفع بشود».^{۱۱}

یکی دیگر از کارکردهای عبادی مسجد، سنت اعتکاف است. اعتکاف اقامت در مسجد به قصد عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال است.

انبیای الهی در مراحل مختلف زندگی، اوقاتی را به گسستن از مردم و ایجاد

^۹ . وَ بِالْجُمْلَةِ الْجُمُعَةُ وَ حُطْبَتَاهَا مِنَ الْمَوَاقِفِ الْعَظِيمَةِ لِلْمُسْلِمِينَ كَسَائِرِ الْمَوَاقِفِ الْعَظِيمَةِ مِثْلَ الْحَجِّ وَ الْمَوَاقِفِ الَّتِي فِيهَا وَ الْعِيدِينَ وَ غَيْرَهَا وَ مَعَ الْأَسْفِ اعْتَمَلَ الْمُسْلِمُونَ عَنِ الْوَطَائِفِ الْمُهْمَةِ السِّيَاسِيَّةِ فِيهَا وَ فِي غَيْرِهَا مِنَ الْمَوَاقِفِ السِّيَاسِيَّةِ الْإِسْلَامِيَّةِ؛ فَإِلْسَالِمِ دِينِ السِّيَاسَةِ يَشُوُّنَهَا يَطْهَرُ لِمَنْ أَدْنَى تَدْبِيرِ فِي أَحْكَامَةِ الْحُكُومِيَّةِ وَ السِّيَاسِيَّةِ وَ الْإِجْتِمَاعِيَّةِ وَ الْإِقْتِسَادِيَّةِ فَمَنْ تَوَهَّمَ أَنَّ الدِّينَ مُنْفَكٌ عَنِ السِّيَاسَةِ فَهُوَ جَاهِلٌ لَمْ يَعْرِفِ الْإِسْلَامَ وَ لَاسِيَّاسَةً؛ تحریر الوسیله، امام خمینی، ج ۱، ص ۲۳۴، مسأله ۹ قم، اسماعیلیان، ۱۴۰۸ هـ ق .

^{۱۰} . صحیفه نور، ج ۱۸، ص ۱۹۵ .

^{۱۱} . صحیفه نور، ج ۴، ص ۴۴۷ .

ارتباط ویژه با خداوند اختصاص می‌دادند. پیامبر اکرم «صلی‌الله‌علیه‌وآله» با وجود آن همه عظمت روحی و کمالات انسانی، اهتمام خاصی نسبت به اعتکاف داشتند؛ در روایتی از امام صادق «علیه‌السلام» می‌خوانیم:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ» إِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْأَوَّلُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَضَرَبَتْ لَهُ قُبَّةٌ مِنْ شَعْرٍ وَشَمْرٍ الْمُنْزَرِ وَحَلَوَى فِرَاشَهُ»؛ رسول خدا «صلی‌الله‌علیه‌وآله» در دهه آخر (ماه رمضان) در مسجد معتکف می‌شد. برای آن حضرت خیمه‌ای موپین در مسجد بر پا می‌شد. حضرت برای اعتکاف مهیا می‌شد و بستر خویش را جمع می‌کرد.^{۱۲} سنت اعتکاف پس از رسول گرامی اسلام «صلی‌الله‌علیه‌وآله» تا حدود زیادی به فراموشی سپرده شد و بحمدالله پس از پیروزی انقلاب اسلامی خصوصاً در سال‌های اخیر، رونق فوق‌العاده‌ای پیدا کرده، به صورتی که در اکثر شهرها به دلیل کثرت استقبال، مشکل مکان به وجود می‌آید.

۲. کارکرد فرهنگی، آموزشی و تبلیغی مسجد

یکی از کارکردهای مسجد در صدر اسلام، استفاده‌های فرهنگی، آموزشی و تبلیغی از مسجد است. دینی که با امر به خواندن و آموزش و قلم و مبارزه با جهل و نادانی آغاز شود،^{۱۳} طبیعی است که برای رسیدن به این اهداف نیازمند به مرکز آموزش و تبلیغ است و چه جایگاهی مخصوصاً با امکانات آن زمان، از مسجد والاتر و بهتر؟! شواهد و قراین تاریخی حاکی از آن است که پیامبر و یارانش، قبل و بعد از هجرت، از مسجد برای آموزش و تبلیغ استفاده می‌نمودند. آن حضرت پس از اعلان عمومی و تبلیغ رسمی دین اسلام، قبل از هجرت به مدینه تا آنجا که امکان داشت، از مسجد الحرام در راستای تبلیغ و ترویج دین و آموزه‌های اسلام بهره می‌گرفتند؛ از آنجا که کعبه و مسجد الحرام قبل از ظهور اسلام، جایگاه گرد هم‌آیی مردم بوده،

¹² . کافی، ج ۴، ص ۱۷۵، باب الاعتکاف، ح ۱ .

¹³ . إِفْرَأْ يَا سَمْرِبَكِ الَّذِي خَلَقَ ... الَّذِي عَلَّمَ يَالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ، بخوان به نام پروردگارت که جهان را آفرید... همان که بوسیله قلم تعلیم نمود و به انسان آنچه را نمی‌دانست یاد داد؛ سوره علق، ۱، ۴ و ۵ .

مشرکان برای پرستش بت‌ها و طواف کعبه در آنجا گرد هم می‌آمدند، پیامبر و یارانش از این فرصت، نهایت استفاده را می‌کردند.

گرویدن شماری از یاران پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» به اسلام در مکه، ثمره چنین تبلیغاتی بوده است. به عنوان نمونه می‌توان از طفیل بن عمرو نام برد؛ طفیل شاعر خردمندی بود که در میان قبیله‌اش نفوذ کلمه داشت. وی وارد مکه شد. سران قریش و بازیگران عرصه سیاست از ترس اسلام آوردنش با جو سازی او را از حضور در نزد پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» و صحبت کردن با او و گوش کردن به سخنان آن حضرت بر حذر داشتند. طفیل می‌گوید:

«سخنان آنان به قدری در من مؤثر افتاد که مقداری پنبه در گوش‌هایم کردم، صبح وارد مسجد الحرام شدم و ناخودآگاه کلامی بسیار شیرین و لذت‌بخش به گوشم رسید! احساس مسرت کردم. با خود گفتم: تو مرد سخن‌سرای خردمندی هستی، چه مانع دارد سخن این مرد را بشنوی؟ اگر نیک بود آن را بپذیری و اگر زشت بود آن را رد کنی!

برای ملاقات پنهانی با آن حضرت، اندکی صبر کردم. حضرت به سوی منزل به راه افتاد. وقتی وارد خانه شد، اجازه ورود خواستم و جریان را برای حضرت توضیح دادم و خواستم آیین اسلام را برایم تشریح کند.

آن حضرت، آئین خود را عرضه داشت و مقداری قرآن برایم تلاوت کرد. به خدا سوگند کلامی زیباتر از آن نشنیده و آیینی معتدل‌تر از آن ندیده بودم!! آن را پذیرفتم! سپس به حضرت گفتم: در میان قبیله خود برای نشر آیین شما فعالیت خواهم نمود!».

ابن هشام می‌نویسد: «طفیل تا روز حادثه خیبر در میان قبیله خود بود و به نشر آیین اسلام اشتغال داشت و در همان حادثه با هفتاد یا هشتاد خانواده مسلمان به پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» پیوست و در اسلام خود پایدار بود تا این که پس از درگذشت پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» در عصر خلفا در جنگ یمامه شربت شهادت نوشید».^{۱۴}

آیت‌الله سیحانی می‌نویسد: «تا آنجا که تاریخ نشان می‌دهد، ابوذر از یاران پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» اولین کسی بوده است که در میان قریش و در مسجد الحرام، ندای اسلام را

به گوش دگران رسانیده است و برای این کار، شکنجه بسیاری را تحمل کرده است»^{۱۵}.

بر پایه برخی از شواهد تاریخی، پیامبر «صلی الله علیه و آله» در دورانی، یاران خویش را در مسجد الحرام گرد می آورد و برای آنان قرآن می خواند و واجبات و محرمات الهی را به آنان آموزش می داد. چنین جلساتی در مسجد، گاه به مناظره و گفتگوهای طولانی و علمی با سران قریش نیز می انجامید و پیامبر (۹) با استناد به آیات نورانی قرآن، به شبهه های گوناگونی که از سوی آنان مطرح می شد، پاسخ می گفتند. نقش مسجد در فعالیت های فرهنگی، آموزشی و تبلیغی، پس از ورود پیامبر «صلی الله علیه و آله» به مدینه، هرگز با قبل از آن قابل مقایسه نیست. با بنای مسجد النبی، در واقع نه تنها معبد و پرستش گاه خداوند متعال، ساخته شد بلکه دانشگاهی فعال و سرشار از شور و نشاط علمی نیز پی ریزی شد.

حضور منظم و پیوسته مسلمانان در این مسجد به منظور بر پا داشتن نماز، بهترین فرصت را برای کارهای تبلیغی پیامبر «صلی الله علیه و آله» فراهم می آورد؛ آن حضرت با توجه به اوضاع و احوال و رعایت حال حاضران در مسجد، از این فرصت ها به خوبی بهره برداری می کردند.^{۱۶}

بدین رو می توان گفت مسجد در صدر اسلام شاخص ترین ساحت فرهنگی و تربیت اسلامی را به خود اختصاص داده بود. در متون اسلامی، روایات بسیاری در خصوص نقش علمی و آموزشی مسجد در صدر اسلام وارد شده است؛ به عنوان نمونه

به سه روایت اشاره می شود:

۱ . شهید ثانی در منیة المرید نقل می کنند:

«پیامبر خدا «صلی الله علیه و آله» روزی خانه را به قصد مسجد ترك کرد؛ در مسجد با دو

گروه

روبرو شد. گروهی به مباحثات علمی و معارف اسلامی مشغول بودند و گروهی به دعا

و نیایش! حضرت فرمود: هر دو گروه در مسیر خیر و صلاح هستند، يك گروه خدا را می خوانند و گروه دیگر به آموزش علم و آگاهی می پردازند! این گروه علمی از فضیلت

15 . فروغ ابدیت ، ج ۱ ، ص ۲۸۱ .

16 . سیمای مسجد، ج ۲، فصل ششم رحیم نوبهار، قم، نشر مؤلف، ۱۳۷۶.

بیشتری، برخوردار است زیرا که من برای تعلیم فرستاده شده‌ام!! آنگاه در میان گروه علمی نشستند».^{۱۷}

۲. امام صادق «علیه السلام» در روایتی می‌فرماید:
«و هیچ گروهی در مسجد خداوند متعال، به منظور تلاوت قرآن و مباحثه علمی پیرامون آن نشستند، مگر این که آرامش قلبی آنان را فرا گرفت و فرشتگان الهی آنان را (با بال و پر خویش) در بر گرفتند».^{۱۸}

۳. ابن عباس نقل می‌کند که از پیامبر «صلی الله علیه و آله» شنیدم:
«هیچ گروهی در خانه‌ای از خانه‌های من برای آموزش قرآن و بحث در باره

آن اجتماع نکردند، مگر آن که به مهمانی خداوند تعالی در آمده، تا زمانی که در مسجد، به مباحثات علمی پیرامون قرآن مشغول هستند، ملائکه آنان را در بر خواهند گرفت.
(آنان را مورد حمایت و حفاظت خود قرار می‌دهند)».^{۱۹}

اختصاص روند آموزش و علمی منحصر به صدر اسلام نیست، بلکه در دوره‌های بعد هم اندیشمندان، متخصصان و دانش‌پژوهان علوم و معارف اسلامی، جلسات بحث و درس خود را در مساجد بر پا می‌کردند؛ مجالس تفسیر و قرائت قرآن، مباحث کلامی، فقهی و حدیثی در عصرنامه «علیهم السلام» در مساجد جهان اسلام و پس‌از آن نیز تا آنجا که تضادی با منافع حکومت‌های وقت نداشته، در مساجد برگزار می‌شده است.

در دوران انقلاب اسلامی، مساجدی که از مدیریت قوی و ائمه جماعات فعال و انقلابی برخوردار بودند، کلاسهای مختلف در جهت آگاهی دادن به مردم در ابعاد و زمینه‌های مختلف برگزار می‌کردند. این گونه مساجد در بازگشت به خویش، خودشناسی و ارزیابی هویت فراموش شده ملت ایران بسیار مؤثر بودند.

17 . خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ «صلى الله عليه وآله» قِيَادًا فِي الْمَسْجِدِ مَجْلِسَانَ مَجْلِسٍ يَتَفَقَّهُونَ وَ مَجْلِسٍ يَدْعُونَ اللَّهَ وَ يَسْأَلُونَهُ فَقَالَ: كَيْلَا الْمَجْلِسَيْنِ إِلَى خَيْرٍ، أَمَّا هَؤُلَاءِ فَيَدْعُونَ اللَّهَ وَ هَؤُلَاءِ فَيَتَعَلَّمُونَ وَ يَفْقَهُونَ الْجَاهِلَ، هَؤُلَاءِ أَفْضَلُ بِالْتَّعْلِيمِ أُرْسِلَتْ ثُمَّ قَعَدَ مَعَهُمْ، مَنِيَّةَ الْمَرِيدِ، ص ۱۰۷ شهيد ثانی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۹ هـ ق .

18 . وَ مَا جَلَسَ قَوْمٌ فِي مَسْجِدٍ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَ يَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَ حَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ؛ عوالمی اللالی، ج ۱، ص ۳۷۵ (ابن ابی‌الجمهور احسانی، قم، سید الشهداء، ۱۴۰۵ هـ ق) .

19 . مَا جَلَسَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَدْرُسُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَ يَتَعَامَلُونَ بَيْنَهُمْ إِلَّا كَانُوا أَضْيَافَ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَطْلَقَتْ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ يَاجِئِحِهَا مَا دَامُوا فِيهِ . . . . . مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۳ - ۳۶۴ محدث توری، قم، آل‌البیت، ۱۴۰۸ هـ ق .

آری مردم از طریق مساجد هویت فراموش شده خویش را به خاطر آوردند و به فرهنگ اصیل، آرمان‌های والا و ارزش‌های انسانی و معارف اسلامی بازگشتند.^{۲۰}

رئیس مرکز اسناد انقلاب اسلامی در مصاحبه‌ای در ارتباط با نقش فرهنگی مساجد می‌گوید:

«به طور کلی فرهنگ مردم يك فرهنگ دینی بوده است، حتی قبل از ظهور و ورود اسلام به ایران، جامعه ایرانی، جامعه‌ای با فرهنگ دینی بوده است. مثل مکتب زرتشت و .... به ویژه فرهنگ شیعی در ایران، فرهنگ مهمی بوده است، چرا که تشیع، پیوسته اعتراض به حکومت‌ها بوده است و مکتب شیعه روحانیت معترض را تربیت کرده و روحانیت که خانه او مساجد بوده است...»^{۲۱}

بدینسان بر اساس پژوهش‌ها روشن می‌شود که مساجد در صدر اسلام، کانون و دانشگاه تبیین اسلام و مرکزی برای نشر و اشاعه معارف ناب آن بوده است و در انقلاب اسلامی ایران نیز مساجد، مردم را به هویت و فرهنگ اصیل و فراموش شده خود بازگردانده است؛ این بازگشت به گونه‌ای بود که برای احیای مجدد آن هویت، جانفشانی‌های بسیار کردند تا به نتیجه مطلوب دست پیدا کردند.

۲. کارکرد سیاسی، اجتماعی مسجد

یکی دیگر از کارکردهای مسجد در صدر اسلام، کارکرد سیاسی، اجتماعی مسجد بوده است. به جرأت و صراحت می‌توان ادعا کرد که در کنار بُعد عبادی مسجد، وسیع‌ترین و مهم‌ترین کارکرد مسجد، کارکرد سیاسی و اجتماعی بوده است. مسجد پایگاه و مرکز تمامی فعالیت‌های سیاسی جامعه اسلامی، بلکه دارالحکومه آن بوده است. کلیه ملاقات‌های عمومی در زمان پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» و پس از او در زمان خلفای نخستین و امام علی «علیه‌السلام» در مسجد انجام می‌شده است و حتی نمایندگان خارجی نیز در مسجد به حضور پذیرفته می‌شدند.

مسجد محل بیعت و اعلام برنامه‌های حکومتی نیز بوده است. ابن ابی‌الحدید در شرح نهج‌البلاغه می‌نویسد:

²⁰ . مسجد و انقلاب اسلامی، رضا شریف پور، ص ۱۲۴، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰ .

²¹ . همان پیشین، ص ۱۲۳ - ۱۲۴ .

«وقتی مردم هجوم آوردند تا با امام علی «علیه السلام» بیعت کنند، آن حضرت

امتناع

ورزید ولی اصرارها در حدی بود که حضرت چاره‌ای نداشت. در این مرحله که مشروعیت الهی با مقبولیت عمومی همراه گشته و حجت بر آن حضرت تمام شد، امام حاکمیت را پذیرفت، ولی برای انجام بیعت، فرمودند:

اگر به ناچار قرار است با من بیعت کنید، پس در مسجد! زیرا بیعت با من

نباید

به طور مخفی و پنهان باشد، بلکه باید با خواست مسلمانان و در ملأ عام و محل

اجتماع

مسلمین انجام گیرد. پس حضرت بلند شدند در حالی که مردم در اطرافش حرکت می‌کردند تا داخل مسجد شدند، مردم از هر طرف بر سر حضرت ریختند و با ایشان

بیعت

کردند».^{۲۲}

روشن است که آموزه بیعت به انتخابات تغییر نام یافته است و جالب این

است که

این کارکرد سیاسی با پیروزی غرور آفرین انقلاب اسلامی، در طول ۲۵ سال

گذشته،

در مساجد احیا شده است، به گونه‌ای که در تمامی انتخابات گذشته، (که در واقع هر

انتخاب،

بیعتی جدید با نظام اسلامی است)، در مجامع عمومی و مساجد صورت گرفته

است.

مسجد در صدر اسلام همواره مجلس مشورتی مسلمین در رویدادها نیز

بوده

است. پیامبر اکرم «صلی الله علیه و آله» بر اساس دستور قرآن کریم^{۲۳} در امور مختلف با کسانی

که

صلاحیت‌های لازم را داشتند به مشاوره می‌پرداختند. مهم‌ترین این مشورتها در

حوزه

نظامی و غزوات و تنظیم سیاست‌های دفاعی صورت گرفته است که به ذکر يك

نمونه از

مشورت‌های نبی مکرم اسلام بسنده می‌شود:

در جنگ احد وقتی مسلمانان از تهدید قریش آگاه شدند، پیامبر در انجمن

بزرگی

که افسران ارتش اسلام در آنجا حضور داشتند فرمودند:

أَشْبِرُوا إِلَيَّ: افسران و سربازان! نظرات خود را در چگونگی دفاع از آیین

یکتا

پرستی بیان کنید!

22 . إِنْ كَانَ لَأُبَدٌ مِنْ ذَلِكَ فِي الْمَسْجِدِ فَإِنَّ بَيْعَتِي لَأَتَكُونُ مَخْفِيًّا وَلَا تَكُونُ إِلَّا عَنْ رِضَا الْمُسْلِمِينَ وَ فِي مَلَأٍ وَ جَمَاعَةٍ قَامَ وَ النَّاسُ حَوْلَهُ فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ وَ أَتَالَ عَلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ قَبَاعِوَهُ، شرح نهج البلاغه، ج ۱۱، ص ۹ عبدالحمید بن ابی الحدید معتزلی، قم، کتابخانه آیه الله مرعشی، ۱۴۰۴ ه ق.

23 . وَ شَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ، در کارها با آنان مشورت نما؛ سوره آل عمران، آیه ۱۵۹ .

دو نظر مطرح شد. نظر اول دفاع در شهر و جنگ تن به تن بود و نظر دوم خروج از شهر و دفاع در بیرون شهر. نظر دوم از اکثریت بیشتری برخوردار بود. پیامبر گرامی هم نظر اکثریت را قاطع دانست و برای خروج از شهر، خود و سربازان را آماده حرکت کرد.^{۲۴} در واقع پررنگ‌ترین نقش مساجد در دوران‌های انقلاب اسلامی محور سیاست بوده است. اگر چه در دوران رژیم پهلوی، مردم از هر صنف و طبقه بر حسب زندگی روزمره خویش، کم و بیش نابسامانی وضع فرهنگی را احساس می‌کردند و هر کس متناسب با آگاهی و دانسته‌های خویش، تحلیلی از وضعیت آن دوران داشت، ولی با فراگیر شدن انقلاب اسلامی، مسجدها، جایگاهی بسیار مؤثرتر در این زمینه یافتند. سخنرانی‌های روحانیون و دانشگاهیان در مساجد، حسینیه‌ها و دیگر اماکن مذهبی، مردم را بیش از پیش با ابعاد فساد، ظلم، تبعیض و بی‌عدالتی ساختار سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور آشنا کرد. مسجد به همان اندازه که در طرد رژیم طاغوت از سوی مردم اثر داشت، پس از تبعید امام خمینی قدس سره در سال ۱۳۴۳، که مبارزه فعال سیاسی تقریباً فروکش کرد و مساجد رویکردی دیگر یافتند امام خمینی قدس سره معمار انقلاب اسلامی ایران در ارتباط با این نقش می‌فرمایند:

مسجد در اسلام و در صدر اسلام همیشه مرکز جنبش و حرکت‌های اسلامی بوده و از مسجد تبلیغات اسلامی شروع می‌شده است و از مسجد حرکت قوای اسلامی برای سرکوبی کفار و وارد کردن آنها در زیر بیرق اسلام بوده است.^{۲۵}

«این مساجد است که این بساط را درست کرد. این مساجد است که نهضت را درست کرد. در عهد رسول‌الله صلی‌الله‌علیه‌وآله هم و بعد از آن هم تا مدت‌ها مسجد مرکز اجتماع سیاسی بود، مرکز تجیش جیوش بود».^{۲۶}

این‌گونه سخنان امام خمینی در واقع توجه دادن به سوی فرهنگ اصیل اسلامی

²⁴ . فروغ ابدیت، ج ۲، ص ۳۴ - ۳۷ .

²⁵ . صحیفه نور امام خمینی قدس سره، ج ۷، ص ۶۵ .

²⁶ . همان، ج ۸، ص ۶۰ .

و ساماندهی حرکت‌های اسلامی از مساجد است. مساجد به مثابه پایگاه‌های انقلاب به صورت سنگرهای مستحکم برای مبارزه انقلابیون در آمدند و بر این اساس است که ایشان با ژرف‌نگری خاص خود می‌فرماید:

«مساجد و محافل دینی را که سنگرهای اسلامی در مقابل شیاطین است، هر چه بیشتر گرم و مجهز نگه دارید».^{۲۷}

«مسجد يك سنگر اسلامی است و محراب محل جنگ است، محل حرب است، این را می‌خواهند از دست شما بگیرند».^{۲۸}

«محراب یعنی مکان حرب، مکان جنگ، هم جنگ با شیطان و هم جنگ با طاغوت، از محرابها باید جنگ پیدا شود، چنانچه پیشتر از محرابها پیدا می‌شد، از مسجدها پیدا می‌شد، ای ملت! مسجدهایتان را حفظ کنید... تا این نهضت به ثمر برسد!».^{۲۹}

در پی تأکیدات رهبر کبیر انقلاب بر استفاده هر چه بیشتر از مساجد و بازگشت آنها به نقشی که در صدر اسلام داشتند، یاران و شاگردان امام با افشاگری در مساجد، آتش مبارزات را روز به روز شدیدتر و رژیم منحوس پهلوی را ناکارآمدتر کردند: پایه‌های اصلی و اولیه انقلاب را شاگردان و نزدیکان و معتمدین امام بنا کردند؛ همچون شهید عراقی و طرخانی، امام ۴۰۰ شاگرد مخصوص تربیت کرده بودند و شما همه جا از آنها اثر می‌دیدید.

شرق تهران آیت‌الله امامی کاشانی، جنوب تهران با خدمات آقای ایروانی، جنوب شرقی آیت‌الله غیوری، شمیرانات، آیت‌الله ملکی در مسجد همت، مرکز تهران کانون توحید و مسجد پرچم، خدمات آیت‌الله شهید مطهری، در شمال تهران امام جمارانی و بالاخره در این مسجد شهید بزرگوار دکتر مفتاح، شاگردان امام در تمامی نقاط تهران و شهرستان‌ها به کار تبلیغی و سیاسی مشغول بودند».^{۳۰}

27 . همان، ج ۲، ص ۴۸۵ .

28 . صحیفه نور، ج ۱۲، ص ۳۶۲ .

29 . همان، ج ۸، ص ۶۰ .

30 . مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۸۸ - ۸۹ .

«اصولاً در محور سیاسی، مساجد و نهادهای دینی، به واسطه عملکردشان و عملکرد مبارزاتیشان بر علیه حکومت‌ها، مورد توجه خاص کارگزاران دولت بود. چه این که می‌دیدم مسئولین بلند مرتبه رژیم شاه، چه عکس‌العمل‌های تندی در مقابل مسجد و مسجدی‌ها ابراز می‌داشتند و اعمال می‌کردند. بی‌خود نبود که سپهد رزم‌آرا مهره حلقه به گوش شاه می‌گفت: مسجد را بر سر کاشانی و مجلس را بر سر مصدق خراب می‌کنیم، در اینجا اهمیت و حساسیت سیاسی بودن مساجد را بهتر درک می‌کنیم».^{۳۱}

«در دوران انقلاب هم به طور طبیعی و بر اساس سابق تاریخی، مساجد ایران نقش خود را باز یافته و مرکز مبارزات ضد رژیم شاه بود. حمله به مسجد گوهرشاد در زمان رضا شاه و کشتار مردم، به توپ بستن حرم امام رضا «علیه‌السلام» توسط روس‌ها و همچنین حمله و به آتش کشیدن مسجد جامع کرمان و کشتار مردم، نشانگر اهمیت مسجد در مبارزات مزبور و استفاده از آن به عنوان سنگر مبارزه، نشان عنادی است که قدرت سیاسی نسبت به این مکان مقدس داشته است».^{۳۲}

برگزاری مجالس ختم برای شهداء، همچنین تحصن در مساجد از دیگر کارکردهای سیاسی مسجد بود که در اوایل شکل‌گیری انقلاب می‌توان به آن اشاره کرد. به گزارش ذیل توجه فرمایید:

«در ساعت ۱۹، ۱۳۵۷/۱۰/۱ حدود هفتصد نفر از طبقات مختلف و قشریون مذهبی به منظور اعتراض به حادثه روز ۱۳۵۷/۹/۲۴ کرمان که منجر به کشته شدن چهار نفر گردید و هم‌چنین آزادی چهار نفر از فرهنگیان این شهر که در زندان به سر می‌بردند و در حوادث و تظاهرات کرمان دستگیر شده بودند، در مسجد تحصن و قصد دارند تا عصر روز ۱۳۵۷/۱۰/۲ به تحصن خود ادامه دهند».^{۳۳}

مساجد در اوایل ظهور انقلاب، پایگاه ترغیب و تحریک مردم برای همکاری

³¹ . مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۸۵ .

³² . تحلیلی در انقلاب اسلامی، ص ۹۱ دکتر منوچهر محمدی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۳.

³³ . مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۷۳، از سازمان عقیدتی - سیاسی ارتش، گزارش زمستان ۵۷، گزارشات اداره سوم ستاد بزرگ ارتشتاران، ۱۳۷۲، ص ۱۹۴ .

و همیاری در زمینه‌های مختلف بوده است. در مساجد بسیاری از مشکلات اجتماعی جامعه با همکاری مردم حل می‌شد!!
از کارهایی که صرفاً جنبه اجتماعی داشتند، می‌توان به کمک‌های مردم در جریان زلزله طبس، کمک به خانواده‌هایی که سرپرست آنها در زندان یا بازداشت بودند، اشاره کرد؛ خاطرات یاران انقلاب در این خصوص بسیار است که به دو نمونه در ذیل اشاره می‌کنیم:

« ۱ - در جریان زلزله طبس در استان خراسان در سال ۵۷، مساجد تبریز و ائمه جماعات بسیار فعال بودند و پس از جمع‌آوری کمک‌های مردم مستقیماً آنها را به منطقه زلزله زده حمل می‌کردند. نکته‌ای که قابل تأمل است، مخالفت رژیم با این امر مردمی بود، چرا که باعث تعاون، همکاری، همبستگی مردم می‌گردید که این هم خوشایند رژیم نبود.^{۳۴}

۲ - در محور اجتماعی، کارکرد حقوقی و قضایی مساجد، یکی دیگر از عمده‌اموری بود که مردم بنا به اعتمادی که به ائمه جماعات مساجد داشتند، بسیار مؤثر و کارساز بود... .

مساجد و ائمه جماعات نه تنها اختلافات مالی مردم را حل و فصل می‌کردند، بلکه اختلافات خانوادگی و حتی قومی و محلی افراد را فیصله می‌دادند، چرا که متدینین و مؤمنین مجاز به مراجعه به دادگستری و محاکم قضایی نبودند... در مورد طلاق هم وضع به همین صورت بود. چون مراجع، شرط صحت طلاق را وجود دو شاهد عادل برای جاری کردن صیغه طلاق می‌دانستند و دادگاه‌های زمان قبل از انقلاب، مصداق این شرط نبودند، لذا بسیاری از طلاق‌ها و صیغه آن در سر نماز جماعت و با شاهد گرفتن از متدینین انجام می‌شد.»^{۳۵}

حجه الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی در باره نقش مساجد در پیروزی انقلاب اسلامی می‌گوید:

34 . همان، ص ۷۱ .

35 . همان، ص ۷۴ .

«پس از تصویب کاپیتولاسیون و... ایشان (امام) تصمیم به مبارزه گرفتند و ما هم ستادی برای اداره مسایل مبارزه در این مقطع جدید ایجاد کردیم. امام هم اعلامیه دادند و هم آن سخنرانی معروف (در فیضیه) را کردند و هم به علمای سراسر کشور پیام‌هایی فرستادند.

مسجد امام (شاه) هم پایگاهی مهم شده بود که در این مقطع هر شب یکی از چهره‌های مشهور آنجا سخنرانی می‌کرد، گروه‌ها در اداره قضایا فعالیت خوبی پیدا کرده بودند... (بنا شد) چندین هیئت، تشکل جدید ایجاد کنند. امام هم موافقت کردند و چند روحانی مورد اعتمادشان را هم چون آقایان مطهری، بهشتی و انواری برای پاسخ‌گویی سؤالات و تغذیه فکری‌شان انتخاب کردند... افرادی هم بودند که می‌خواستند کارهای تندتری انجام دهند.

اوج تلاش‌های مبارزین آن ماه، ترور منصور و بازداشت شاخه نظامی هیئت مؤتلفه بود. بعد از ترور منصور، مجلس مسجد جامع با تهاجم پلیس به هم خورد و ادامه پیدا نکرد».^{۳۶}

همان‌گونه که ملاحظه فرمودید، سخنان فوق در واقع به احیا کارکرد نظامی مسجد در انقلاب اسلامی همچون دوران صدر اسلام اشاره می‌کند. از دیگر کارکرد اجتماعی مسجد در صدر اسلام انجام امور درمانی در مواقع حساس بوده است:

«در مسجد پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) جایگاهی برای معالجه بیماران و مجروحین معین شده بود و پیامبر و یارانش در آنجا از بیماران عیادت می‌کردند».^{۳۷}

واقعی می‌نویسد: «در ماجرای جنگ احد مردم در مسجد چراغ و آتش بر افروخته بودند و خستگان و مجروحان را مداوا می‌کردند».^{۳۸}

همچنین به دنبال زخمی شدن سعد بن معاذ می‌نویسد: «پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) او را در

³⁶ . همان، ص ۱۱۲ .

³⁷ . وَقَدْ كَانَ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ مَوْضِعٌ يُعَالَجُ فِيهِ الْمَرْضَى وَالْجَرْحَى وَكَانَ الرَّسُولُ وَالصَّحَابَةُ يَتَفَقَّدُونَ الْمَرْضَى النَّازِلِينَ، الآداب الطيبة في الإسلام، ص ۶۹ جعفر مرتضى عاملی، جامعه مدرسین، ۱۳۶۲.

³⁸ . مغازی، ج ۱، ص ۱۸۰، از سیمای مسجد، ج ۲، ص ۲۰۷ .

خیمه کعبه دختر سعد بن عتبه در مسجد پیامبر جای داد. این زن مجروحین را
معالجه
می‌کرد».^{۳۹}

روشن است که انجام این امور در مساجد مربوط به صورت اضطرار و ناچاری
است، همان گونه که در صدر اسلام طبق این شواهد تاریخی به دلیل نداشتن جا
و مکان

مناسب، از مساجد چنین استفاده‌ای می‌شده است؛ زیرا معمولاً درمان جراحی
و جراحی‌ها با خونریزی همراه است و این با مسجد سازگاری ندارد.
در انقلاب اسلامی هم معمولاً افرادی که دارای جراحی‌های مختصر بودند

طبق

گفته برخی از اصحاب انقلاب در برخی از مساجد مداوا می‌شدند، ولی نقش

مساجد در

انقلاب، در واقع ساماندهی درمان مجروحین و تشکیل تیم‌های پزشکی برای مداوا

در

مکان‌های دیگر غیر از مسجد بوده است.^{۴۰}

به عنوان نمونه مسجد باب الحوائج و مسجد امام صادق «علیه‌السلام» از جمله

مساجد

فعالی بودند که در تبریز فعالیت‌های بهداشتی و درمانی نموده، برخی

بیمارستان‌های

خیریه را اداره می‌کردند. حتی آسایشگاه جذامیان و هزینه‌های مربوط به آن را

مسجدها،

مسجدی‌ها و افراد مؤمن و متمدن تقبل می‌کردند و حتی قبوضی تهیه شده بود

که اعانات

مردم را برای این منظور جمع آوری می‌کردند.^{۴۱}

برخی از این نقش مساجد به عنوان عاملی برای جذب افراد به این مکان

مقدس

نام می‌برند:

«برخی از اوقات این مراکز و افراد خیر پا را از این فراتر گذاشته و علاوه

بر ویزیت، نسخه‌پیچی و تزریقات رایگان، بیمار را با اعزام به مراکز دولتی و یا

خصوصی، حق‌العلاج آنها را هم تقبل کرده و کار را به انجام می‌رساندند. طبیعی

بود

که مساجد با چنین کارکردی به طور عملی بهترین نهاد جذب افراد به دین و باعث

ترویج

ارزش‌ها و هنجارهای دینی شده و کارکردهای پنهان را عیان و آنها را توسعه

³⁹ . همان، ص ۲۸۶، از سیمای مسجد، ج ۲، ص ۲۰۸ .

⁴⁰ . مصاحبه نگارنده با حاج عبدالکریم احمدی، از مبارزان دوران انقلاب و دفاع مقدس، ۱۳۸۲/۲/۲۵ .

⁴¹ . مسجد و انقلاب اسلامی، ص ۷۵ .

می‌دادند».^{۴۲}

بنابراین نقش مساجد در فعالیت‌های خدماتی و بهداشتی و درمانی به صورت عمده، پشتیبانی و حمایت‌های مالی در شرایط انقلاب از مجروحین و مداوای آنان بوده است.

۴ . کارکرد اقتصادی مسجد

حضور در نمازهای جمعه و جماعت به طور طبیعی مؤمنین را از حال و روز یکدیگر آگاه نموده، همیاری و همبستگی آنان را به دنبال دارد. در مساجد و جلسات مذهبی مؤمنین به رفع مشکلات یکدیگر و دیگر مؤمنین می‌پردازند. اگر چه در بررسی‌ها و تحقیقات نه چندان کاملی که انجام شد، شواهد و قرائن تاریخی که حاکی از انجام فعالیت‌های اقتصادی مساجد در صدر اسلام باشد، صرف نظر از کمک کردن به سائلین و مستمندان در مسجد، مستند دیگری در دست نیست، ولی بدون شك از اقدامات بسیار مؤثر و کارآمد مساجد و جلسات مذهبی در قبل از انقلاب اسلامی، پشتیبانی‌های مالی و اقتصادی از انقلاب و مبارزان بوده است. «در قبل از انقلاب بسیاری از مساجد، چنین تشکیلاتی اقتصادی داشتند

ولی با توجه به حساسیت رژیم که این نهادها را در مقابل بانک می‌دانست، اکثراً مخفی بود و افراد معتمد و نیکوکار که اکثراً از قشر بازاری بودند، به صورت نهادینه اما غیر محسوس، این کارها را انجام می‌دادند و اتفاقاً بسیار هم مؤثر بود».^{۴۳} از نهادهای اقتصادی مؤثر قبل از انقلاب که رژیم هم نسبت به آن عکس‌العمل نشان می‌داد، مؤسسه کاریابی رفاه یا بنیاد رفاه و تعاون اسلامی بود که به وسیله جمعی از دوستان وی یاران امام تأسیس شد: «این بنیاد که در سال ۱۳۴۶ کار خود را آغاز کرد، هدفش بیشتر این بود که در پوشش خاص خود، مشکلات کسانی را که در جریان مبارزه آسیب می‌دیدند،

42 . همان، ص ۷۵ .

43 . همان، ص ۷۷ .

حل کند... صندوق‌های قرض الحسنه را هم تشویق کردیم که هم پوشش خوبی بود برای همان کارهای امدادی و سیاسی و هم راهی برای حضور بیشتر در مساجد (به این بهانه) و بهره‌گیری بیشتر از آنها به عنوان پایگاه مبارزه».^{۴۴}

نتیجه‌گیری و جمع بندی

اگر بخواهیم نقش، جایگاه و کارکردهای مساجد از صدر اسلام تا انقلاب اسلامی را جمع‌بندی کنیم، باید همان سخن یار انقلاب را باز گو کنیم وقتی که از او پرسیده شد: اگر می‌توانید در يك جمله کوتاه نقش مسجد را در پیروزی انقلاب اسلامی بیان کنید؟ در پاسخ گفت: **اگر مسجد نبود، انقلاب هم نبود.**^{۴۵} و به راستی چه زیبا فرمود!!

نقش مسجد در پیروزی انقلاب اسلامی در حدی بود که نویسندگان مغرب‌زمین نیز آن را از جمله عناصر بسیار مهم و اساسی به شمار آوردند. حامد الگار اندیشمند امریکایی می‌نویسد:

«مسجد هسته اساسی تشکیلات انقلاب ایران بود. شاید این هم یکی از دیگر نکاتی است که در مجموعه نتیجه‌گیری‌های خود باید به آن می‌پرداختیم. یکی از عناصر مهم در پیروزی انقلاب، احیای مجدد مسجد و تمام ابعاد عملکردی آن بود. نقش مسجد دیگر نه گوشه عزلت‌نشینی و گریزگاهی از جامعه بود که مردم برای دوری جستن از دنیا، گرفتن وضو، انجام عبادات یا گوش دادن به صوت قرآن به آن پناه می‌بردند؛ بلکه بر عکس مسجد به يك کانون مبارزه و مرکز فرماندهی بدل گردید و به طور خلاصه مسجد تماماً آن چیزی شد که در عصر پیامبر «صلی‌الله‌علیه‌وآله» بود».^{۴۶}

حضرت امام خمینی قدس‌سره در سخنان خود از مسجد به عنوان رمز پیروزی ملت ایران یاد کردند:

«رژیم اسلام این طور است که افرادش از مسجدند، از مسجد نهضت شروع

44 . همان، ص ۷۸ - ۷۹ .

45 . مصاحبه نگارنده با حاج عبدالکریم احمدی.

46 . دین و دولت در ایران، ص ۱۵۴ (حامد الگار، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، طوس، ۱۳۶۵).

می‌شد و از مسجد می‌رفتند به میدان، به میدان جنگ‌ها. در جمعه‌ها که خطابه می‌خواندند یا غیر جمعه که می‌رفت آن سردارشان منبر وصیت می‌کرد، از آنجا راهشان می‌انداخت برای این که بروند مبارزه کنند و يك همچین روحیه که از مسجد تحقیق پیدا می‌کند، این دیگر نمی‌ترسد از این که حالا من بروم شاید چه بشود این مسجدی است. این الهی است. آدم الهی نمی‌ترسد...»^{۴۷}

بدینسان همان گونه که مسجد در صدر اسلام نقش و جایگاه خاص خود در پیشرفت اسلام را ایفا نمود، در انقلاب اسلامی نیز نقش و تأثیر اساسی داشت. متأسفانه علی‌رغم تمام برنامه‌های خوبی که در برخی مساجد کشور جاری است، در سالیان اخیر به مساجد توجه لازم نمی‌شود و برخی از کارکردهای آن که در پیروزی انقلاب اسلامی نقش داشته و به یقین در دوام و ثبات آن نیز نقش خواهد داشت، به دلیل پیدایش و تأسیس نهادها و مراکز دیگر کمرنگ و یا به فراموشی سپرده شده است. امری که امام خمینی قدس سره بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی نیز از آن نگران بود، خالی شدن مساجد و سلب کارکردهای مختلف آن بود:

«مساجد را خالی نگذارید، اینهایی که صحبت این را می‌کنند که حالا ما انقلاب کرده‌ایم، برویم سراغ کارهای دیگر، خیر! انقلاب از مساجد پیدا می‌شود... مساجد را آباد کنید با مسجد رفتن خودتان»^{۴۸}

«من امروز باید بگویم که تکلیف است برای مسلمانها، حفظ مساجد؛ امروز جزء اموری است که اسلام به او وابسته است ... مساجد را پر کنید، اگر این مسجد و مرکز ستاد اسلام قوی باشد ترس از فانتومها نداشته باشید، ترس از امریکا و شوروی و اینها نداشته باشید، آن روز باید ترسید که شما پشت بکنید به اسلام، پشت بکنید به مساجد»^{۴۹}

«ما امیدواریم حالا هم مساجد ما برگردد به آن وقتی که مسجد محل حل و عقد امور باشد و مسجد محل نقشه‌های جنگ باشد، همه چیز باشد و مسجدی‌ها باشند که بتوانند کارها را به خوبی انجام دهند»^{۵۰}

47 . صحیفه نور امام خمینی قدس سره، ج ۹ ، ص ۸۹ .

48 . همان، ج ۱۲، ص ۵۰۰ - ۵۰۱ .

49 . همان، ج ۱۲، ص ۱۹ - ۲۱ .

50 . همان، ج ۱۷، ص ۲۳۳ .

امید است که خداوند متعال به دست اندرکاران همایش بزرگداشت هفته
جهانی
مساجد توفیق دهد تا بتوانند در جهت نیل به این هدف مقدس و افزایش روز افزون
کارکردهای مسجد، جایگاه واقعی مساجد را به جامعه باز گردانند، ان شاء الله.
